

УДК 323.21

ДУХОВНО–МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ (ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ)

SPIRITUAL AND MORAL PRINCIPLES
OF MODERNIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY
(HISTORICAL BASIS)

Ігнатко В.,

кандидат юридичних наук, здобувач,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail:
zhzhkot@gmail.com

Ignatko V.,

Candidate of Law, Applicant, National Pedagogical
Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail:
zhzhkot@gmail.com

Історичні зміни, що здійснюються в українському соціумі, потребують оновлення не тільки економіко–політичних чи соціокультурних реалій, але й моральних засад життєдіяльності. Стара, радянська система моралі, міцно укорінена від колишнього СРСР, викорінюється досить повільно й суперечливо. Виховані на засадах «Морального кодексу...» старші покоління аж ніяк не поспішають викреслювати її із свого життєвого обігу. Зрозуміло, в тій системі моралі не все було обґрунтованим. Однак, за своєю суттю і спрямованістю вона була хибною, а відтак – шкідливою для людини і суспільства. Долаючи велику моральну ілюзію колишнього тоталітарного суспільства, українське суспільство має створити власну систему моральних цінностей. Засади речами, при цьому, є з одного боку, повернення до моральних традицій, притаманних українському народу з давніх часів, з другого – запозичення моральних норм і правил, за якими живуть цивілізовані успішні народи Європи і світу. Зупинимось на розгляді цих питань більш детально.

Ключові слова: людина, культура, мораль, право, духовність, виховання.

Historical changes that are being made in the Ukrainian society require an update not only of the economic-political or socio-cultural realities, but also of the moral principles of life. The old, Soviet system of morality, firmly rooted from the former USSR, is eradicated quite slowly and controversially. Born on the principles of the «Moral Code...», the older generations are in no hurry to shave it out of their life cycle. Of course, in that system of morality, not everything was misleading. However, in its essence and direction, it was false, and hence harmful to man and society. Overcoming the great moral illusion of a former totalitarian society, Ukrainian society must create its own system of moral values. At the same time, the basic things are, on the one hand, the return to the moral traditions inherent in the Ukrainian people from the earliest times, on the other – the borrowing of moral norms and rules on which the civilized and successful peoples of Europe and the world live. Let's dwell on the consideration of these issues in more detail.

Keywords: person, culture, morality, law, spirituality, education.

Даючи загальну характеристику моральних традицій українського люду та їх значення для модернізації сучасного українського соціуму, зазначимо, що в Україні здавна сформувалися високі вимоги до морального ставлення людини до себе порядність, чесність, справедливість, працелюбність, совісність, відвертість, щирість, гідність, честь, дотримання даного слова, вірність (громадянська, товариська і подружня); до інших людей повага до старших, свого роду, своєї Батьківщини, своєї історії, тактовність, толерантність, гостинність, щедрість; щодо праці повага, любов до вільної праці, чесна праця, цінування праці, побожне ставлення до землі, природи, хліба [1]. Більшість перелічених вище ідей, ідеалів, поглядів, норм поведінки,

що збагачені тисячолітнім досвідом мудрості нашого народу, беруть початок у християнській моралі, адже українці як нація формувались в лоні християнської церкви, яка визначала орієнтири духовного розвитку особистості. Як відомо, християнська мораль відрізняється від багатьох інших релігійних концепцій своїм внутрішнім характером: її моральні норми поширюються, передусім, на поведінку людини і її внутрішні почуття, ідеї та думки тощо – на внутрішній світ загалом.

Прийнявши християнство з Візантії, Володимир Великий відкрив дорогу для широкого впливу високої культури на різні сфери життя народу. Аскетизм, жертвовність, співчутлива любов та інші християнські чесноти збагатили моральні ідеали наших предків [2, с. 209]. Основою християнської моралі, що є керівництвом на всі випадки життя як тисячу років тому, так й сьогодні, вважається любов як основа всього християнського життя та моральності. Любов у християнстві – це передусім любов до ближнього, активне альтруїстичне самозречення на користь інших та на рівні поведінки, і в мотиваційному плані. «Істинна сутність любові полягає в тому, щоб відмовитись від свідомості самого себе, забути себе в іншому «Я», проте в цьому самому безсезонні та забуванні вперше опанувати самого себе» [3, с. 107]. До християнських вічних вартостей (ідеалів), окрім любові, відносять доброту, справедливість, правду, гідність, чесність, красу, сумління тощо [4, с. 101]. Найвищий вияв моральності людини, ідеал людського існування є її Боже творіння і наближення людини до своєї божественної сутності. У зв'язку з тим, що кожна людина має своє неземне призначення, вона повинна наполегливо, упродовж усього життя, працювати над своїм духовним самовдосконаленням [5].

При цьому особливими рисами власне української релігійності впродовж століть виступали обрядовість (родильні, весільні, поховальні й поминальні обряди, що досі складають багатошаровий і багатофункціональний обрядовий комплекс), двовірність (поєднання християнства з язичницькими віруваннями), звеличення жінки–матері, відсутність фанатизму, толерантність до інших релігій. Окрім того, простонародна релігійність українців була зорієнтована на утвердження соціальної рівності і справедливості; до позитивних рис належало почуття власної гідності, свобода, лицарський дух [6].

Християнські та моральні традиції знаходять відбиття у специфічних рисах ментальності українського народу. Загальноприйнятим стало твердження І. В. Бичка та А. К. Бичко про те, що риси ментальності українського народу виявляють себе у спрямованості на внутрішній, емоційно–чуттєвий світ людини, у якому панує не холодний раціональний розрахунок «голови, а жагучий поклик серця». Саме тому говорять про кордоцентризм української ментальності; особистісний підхід до тлумачення реальності, що утверджує гармонійне розмаїття буття, та ще

одну рису української світоглядно-філософської ментальності – антеїзм, у якому розкривається така особливість, як зрощення, злиття людини з природою, ненькою-землею [7, с. 121].

Власне кордоцентризм, який трактують як «примат емоційності над раціональністю, почуттів над логікою, серця над розумом» [8, с. 313–314], «надання серцю, почуттю переваги над розумом» [9, с. 62], «розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею» [10, с. 418], називають архетипом української культури, українською національною філософією, що обумовлює етичну поведінку української людини. Перевагу серця над розумом чи головою Я. Гнатюк пояснює як першість етичного елементу перед логіко-метафізичним. Серце, відповідно інтерпретаціям українських філософських творів зазначеного вище дослідника, є уособленням принципу свободи, а розум – необхідності. Саме в серці укорінена релігійна віра. Віра в Бога – це шлях до свободи, оскільки Бог не скутий необхідністю й для нього все можливо, а відповідно все можливо й для віруючої людини. Розум же – слуга необхідності, й тому людина, яка покладається на нього, знає лише несвободу, рабство, а саме раціональне пізнання множить тільки кількість ланцюгів, котрими людина прикута до буття. Власне тому, зазначає Я. Гнатюк, характерну для українського кордоцентризму перевагу серця над розумом варто інтерпретувати як перевагу свободи над необхідністю. Таким чином, в українському кордоцентризмі найбільш яскраво виражена волелюбність українського народу, його прагнення до правди і свободи [11, с. 169].

Окрім того, емоційне, сентиментальне сприйняття навколишнього світу через «серце» робить любов визначною морально-етичною цінністю українців. Наприклад, більш раціональні європейці орієнтовані значною мірою на обов'язок, а любов ними сприймається лише як мінливе суб'єктивне почуття. Для українців же ця цінність має всеохоплюючий, вселенський характер, що передбачає любов до людини як такої [12, с. 154].

У злитті людини з природою, ненькою-землею визначну роль відіграла фізична праця, праця на землі як форма забезпечення повноцінного життя, обов'язок і внутрішня потреба. «Справжнє життя – у праці», «праця – душа всього життя» говорить народна мудрість. Тому дитину змалку привчали до самообслуговування, спільної праці з батьками [13]. Народні традиції, свята, обряди, легенди, притчі та твори українських письменників вчать бачити, оцінювати, прислухатися, спостерігати красу рідної природи, демонструючи, що бережне ставлення до всього живого – споконвічна традиція українського народу [14, с. 106]. Споконвічно гріхом вважалося знущання з тварин, вирубування, ламання без усякої потреби дерев, засмічення криниць і водоймищ тощо.

Окрім того, саму моральність віруючої людини як здатність особистості до внутрішнього, аутентичного вибору добра та заперечення зла

також називають рисою української ментальності. А стрижень моральності – совість, яка і є внутрішньою, духовною схильністю до добра [5] – виступає центральною темою у легендах, притчах, творах українських письменників, де висвітлені національні моральні ідеали. «Бог усе бачить, все чує й у, все знає», – цим гаслом немовби твердженням мобілізувалася совість віруючої людини, як наймогутніший засіб самоконтролю за її суспільною поведінкою. своїми помислами в вчинках [5, с. 175].

Важливим джерелом моральних традицій українського народу є українська родина із своїми традиціями шанування предків, авторитету батьків, спільною працею тощо. В українських родинах панував дух гостинності та милосердя, підтримуваний звичаєм пожертви бідним, старим та божим людям – юродивим за «царство небесне» померлих та здоров'я живих.

Змалку наші прашури вчили дітей ставати на захист бік Добра на противагу злу. Релігійна проповідь милосердя просякнута ідеєю співчутливості, любові до ближнього й благочестя. Тому на великі християнські свята заможні родини допомагали бідним грошима, одягом та продуктами, середняки ділилися, а той, хто не спроможний був на багаті дари – давав горщиком меду або паляницею. Дари посилалися також ув'язненим, хворим і, сиротам у притулки. І зустрічали благодійники свято з чистим сумлінням, бо над оселею їхньою було благословення Боже [5, с. 175].

Змалечку дітей привчали запросити гостя (а кожна людина, що зайшла під час трапези до хати вважалась посланою Богом) до столу, нагодувати та ще й наділити чимось у дорогу, коли то були подорожні. Вчили ділитися тільки своїм. Праця являлась основним юридичним чинником в питанні спадкоємства, при розподілі батьківського майна не вважались ні родинні зв'язки, ні віковий ценз, ні стать такою мірою, як спільна праця в господарстві. Навіть наймити могли отримати певну долю спадщини, з врахуванням часу, затраченого ними на примноження майна господаря та їх старанності [15, с. 106].

Отже, через коліскову пісню, казку, гру, обов'язкову домашню й польову працю, традиції та звичаї із коліски закладалися в дитячу душу шанобливе ставлення до батьків, наслідування їхніх правил життя і поведінки, коректність стосунків, працелюбність, безмежна любов до рідної землі, готовність до подвигів, до того, щоб самовіддано боротися за свободу [15, с. 131].

Однак головним призначенням родини споконвічно було народження та виховання дітей. Причому останнє для наших предків було святим обов'язком батьків. Згідно з нормами народної і християнської моралі батьки відповідали перед власною совістю, Богом і народом за долю, вихованість, моральну зрілість своїх дітей. Дбаючи про їхнє майбутнє, батьки усвідомлювали, що передумовою успішного виховання є духовний зв'язок між поколіннями, тому ревно плекали в родинному середовищі

такі моральні чесноти, як повага до старших, милосердя, щирість, працьовитість, багатство духу [там же, с. 130].

Звеличення жінки–матері в релігійній традиції зумовлювала найвищу роль саме матері у вихованні дітей. Поруч з божественним культом Землі, Сонця, Неба та Води серед нашого народу, зазначає О. Бутенко, живе віками культ Матері, як носія життя та високої краси. Розмаїта календарна обрядовість звеличує святий образ Матері, яка продовжує і увічне життя на планеті, символізує рідну землю, Батьківщину. Тому українська етнопедагогіка порівнює матір з сонцем, теплом, добром, золотом («Рідної матері слівце – як літнєє сонце») [16, с. 54].

У численних етнографічних джерелах, у працях психологів і педагогів знаходимо підтвердження особливого становища жінки–матері в родині. Жінка, впливаючи на всебічний розвиток дітей, споконвік була берегинею домашнього вогнища, продовжувачкою роду, ростила і виховувала дітей, навчала домашньому господарству дочок, готувала їх виконувати майбутні обов'язки жінки і матері. Матір наділяється такими людськими якостями, як любов, доброта, мудрість, відчуття краси, чесність, справедливість, совісність, покаєння і прощення, сердечність, душевність, милосердя, терпіння, інтелігентність, працьовитість тощо. Лише жінка–мати, від якої залежить духовно–моральна основа життя родини, здатна створити в оселі атмосферу душевного спокою та захищеності кожного члена сім'ї («Якщо палає домашній вогонь, значить у домі є хазяйка, жінка, мати», «Якби світом правила матері, ніколи не було б ні воєн, ні зрад, ні нещастя») [там же, с. 51].

Отже, ліризм, лагідність, чутливість, душевність, висока моральність у нашому характері, зазначає В. Гончарук, йдуть від впливу жінки–матері. Саме тут знаходяться витoki «кордоцентричності» української вдачі [4, с. 100], приходять до висновку дослідниці. Більш того, разом із щирою любов'ю матері приходять до кожної людини світле почуття патріотизму – любові до матері–неньки – України, зазначає Л. Чумак, Обидва ці поняття органічно пов'язані між собою в душі та серці кожної чесноі людини [16, с. 105].

Маємо констатувати, що моральні традиції українського народу зазнали істотних деформацій в часи СРСР, коли духовність суспільства була позбавлена вищих ціннісних сенсів і загальнолюдської гуманістичної спрямованості, набула ознак тоталітарної ідеології, у якій мораль поставала лише крізь призму її класового характеру. Збереження культурно–історичної моральної традиції українства за радянських часів відбулося переважно завдяки матеріальним елементам культури – здобуткам літератури та мистецтва, хоча українці до останнього часу були значною мірою позбавлені своєї національної традиції як через замовчування, так і через не друкування «небажаних» творів, заборону на згадування імен письменників, нелояльних до влади, цілих літературних напрямів і викривленим

трактуванням друкованих творів письменників–класиків. Твори Олеса Бердника, Олеса Гончара, Володимира Дрозда, Павла Загребельного, Василя Земляка, Ліни Костенко, Степана Пушика, Василя Симоненка, Василя Стуса, Григора Тютюнника, Бориса Харчука, Валерія Шевчука та сотень інших представників покоління 60–70–х рр. вже за радянських часів набули статусу «сакральних», активізуючи духовний світ читача в умовах, коли священні тексти релігійних конфесій були недоступні. Назви цих творів – «Собор», «Диво», «Дім на горі», «Майдан», «Берег чекань», «Батьківські пороги», «Покуть», «Галицька брама» та інші – це уречевлені варіанти символу обмеженого, кінцевого простору, світлого і приємного, що протистоїть чужому та сумнівному оточенню [17, с. 45–46].

Здобуття Україною незалежності підняло знову питання про загальнолюдські моральні цінності, відродження релігійних традицій та духовний розвиток особистості. Широкий доступ до інформації про різні релігії та духовні практики дає змогу людині порівнювати і вибирати те, що найбільше відповідає її духовним запитам. Попри значну кількість різних віровизнань християнство в Україні залишається домінуючою релігією – релігією, яка від часу заснування голосить про цінність кожної людини і присутність Бога у кожному з нас, навчає, що тільки вчинки любові та милосердя мають вартість у перспективі вічності [2, с. 203].

Однак, сьогодні в Україні вплив релігії на становлення моралі нового типу є суперечливим і навіть парадоксальним. Часто можна побачити, що повернення суспільства до релігійних ідеалів і цінностей виражається скоріше в зовнішніх, показових, атрибутах: українці беруть участь у різних релігійних ритуалах, починаючи з хрещення дитини і закінчуючи запрошенням священників для відспівування померлих, активніше ходять на службу на свята, здійснюють обряди освячення свого житла, бізнесу і матеріальних цінностей: будинків, авто тощо – натомість виражені в релігійних заповідях вічні загальнолюдські цінності любові, поваги до інших, шанобливого ставлення до старших не так активно входять у повсякденне життя.

Разом з тим, саме з християнством пов'язуються надії духовного відродження нації через поєднання багатой духовної спадщини минулого зі скерованістю у майбутнє. Нині нам потрібне творення нового із зняттям життєдайного позитиву з віками сформованого раніше [2, с. 205]. Протидіяти злу всередині себе (не осуджувати, не обманювати, не нарікати на всіх і все) – це «програма–мінімум» для християнина, а якщо ця програма виявиться назовні у тих сферах, в яких перебуваємо щодня, через вчинки милосердя, прощення, служіння – це буде крок вперед на шляху до зміни нашого суспільства [там же, с. 211–212]. Батьки та усі інші суб'єкти морального виховання, мають спрямувати свої зусилля на формування високоморальної, добропорядної, чесноі та гідної особистості, що здатна поважати старших,

виявляти доброзичливість, співчуття та милосердя у кращих традиціях українського народу.

Незалежність відкрила наші кордони, – і це незаперечний плюс: маємо можливість вільного доступу до здобутків західної цивілізації. Але у сфері моралі західне суспільство переживає нині далеко не найкращі часи. Тому нам слід мудро «фільтрувати» все, що звідти надходить: переймати позитивний досвід і відкидати негативний [там же, с. 209].

Список використаних джерел

1. Отрешко, В., 2014. 'Формування моралі українського суспільства в умовах сучасної глобалізації', *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія*, Вип.31, с.21–25. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_31_5.
2. Липка, ОР., 2012. 'Відповідь християнства на моральний занепад українського суспільства', *Наукової записки. Сер.: Історичне релігієзнавство*, Вип.6, с.201–213.
3. Гегель, ІВФ., 1958. 'Сочинения', М.–Л, Т. XIV.
4. Гончарук, В., 2009. 'Християнська мораль та її виховний потенціал', *Психолого–педагогічні проблеми сільської школи*, №28, с.98–102.
5. Карпюк, ЮА., 2012. 'Християнська мораль як засіб утвердження абсолютної цінності людини', *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Грязнов І. О. Сер.: Психологічні науки*, Вип.3. [online] Доступно: <http://www.nbuv.gov>.
6. Колодний, А., Бодак, В., 1997. 'Християнські вияви духовності українця', *Український християнський обряд*, К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, с.4–14.
7. Білан, Т., 2012. 'Модель людини в інтеракціях культурно–філософської традиції', *Серія «Філософія»*, Вип.11, с.118–126.
8. Стражний, АС., 2008. 'Український менталітет', К.: *Ізд–во Подоліна*, 384 с.
9. Петрушенко, ВЛ., 2009. 'Філософія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття', Львів: *Магнолія–2006*, 148 с.
10. Кремін, ВГ., Лїльн, ВВ., 2005. 'Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник', К.: *Книга*, 528 с.
11. Гнатюк, ЯС., 2010. 'Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: Монографія', Івано–Франківськ: *Симфонія форте*, 184 с.
12. Борінштейн, СР., Юркевич, ЮС., 2014. 'Трансформація аксіосфери сучасного українського суспільства', *Наукове пізнання: методологія та технологія*, №1 (32), с.150–155.
13. Бабенко, НБ., 2013. 'Українські народні традиції, свята та обряди як прояви сімейної культури', *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, №2, с.62–67. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_18.
14. Драчук, ЛІ., 2008. 'Звичаї та традиції українців у повісті Михайла Стельмаха «Гуси–лебеді летять» як засіб формування духовного багатства світу школярів', *Література та культура Полісся*, Вип.43, с.103–107.
15. Фурдичко, АО., 2015. 'Культура моральних відносин в українській сім'ї', *Вісник Маріупільського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, Вип.9, с.174–180.
16. Чумак, Л., 2010. 'Родинне виховання як засіб соціалізації особистості', *Молодь і ринок*, №9 (68), с.103–107.
17. Клепар, М., 2015. 'Народна мудрість про українські родинні традиції у вихованні дітей', *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, Вип.135, с.129–131.
18. Бутенко, О., 2009. 'Родина та її роль у вихованні шанобливого ставлення до матері', *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, Ч.2, с.48–54.
19. Вашкевич, ВМ., 2013. 'Культурно історична традиція та історична свідомість', *Національна та історична пам'ять*, Вип.8, с.41–51.

References

1. Otreshko, V., 2014. 'Formuvannja morali ukrai'ns'kogo suspil'stva v umovah suchasnoi' globalizacii' (Formation of

the morals of Ukrainian society in the conditions of modern globalization)', *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser.: Filozofija, pedagogika, psihologija*, Vyp.31, s.21–25. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_31_5.

2. Lypka, OR., 2012. 'Vidpovid' hrystyjanstva na moral'nyj zaneпад ukrai'ns'kogo suspil'stva (The Answer of Christianity to the Moral Decline of Ukrainian Society)', *Naukovoi' zapysky. Ser.: Istorychne religijeznavstvo*, Vyp.6, s.201–213.

3. Gegel', IVF., 1958. 'Sochinenija (Writings)', M.–L, T. XIV.

4. Goncharuk, V., 2009. 'Hrystyjans'ka moral' ta i'i' vyhovnyj potencial' (Christian morality and its educational potential)', *Psihologo–pedagogichni problemy sil's'koi' shkoly*, №28, s.98–102.

5. Karpjuk, JuA., 2012. 'Hrystyjans'ka moral' jak zasib utverdzhennja absoljutnoi' cinnosti ljudyjny (Christian morality as a means of asserting the absolute value of man)', *Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny: elektron. nauk. fah. vyd. / gol. red. Grjaznov I. O. Ser.: Psihologichni nauky*, Vyp.3. [online] Dostupno: <http://www.nbuv.gov>.

6. Kolodnyj, A., Bodak, V., 1997. 'Hrystyjans'ki vyjavy duhovnosti ukrai'ncja (Christian manifestations of Ukrainian spirituality)', *Ukrai'ns'kyj hrystyjans'kyj obrjad*, K.: *Viddilennja religijeznavstva Instytutu filosofii' NAN Ukrai'ny*, s.4–14.

7. Bilan, T., 2012. 'Model' ljudyjny v interakcijah kul'turno–filosof's'koi' tradycii' (The human model in the interactions of the cultural and philosophical tradition)', *Serija «Filozofija»*, Vyp.11, s.118–126.

8. Strazhnyj, AS., 2008. 'Ukrainskij mentalitet (Ukrainian mentality)', K.: *Izd–vo Podolina*, 384 s.

9. Petrusenko, VL., 2009. 'Filozofija: Korotkyj navchal'nyj slovnyk: terminy i ponjattja (Philosophy: a short educational dictionary: terms and concepts)', L'viv: *Magnolija–2006*, 148 s.

10. Kremin', VG., Il'in, VV., 2005. 'Filozofija: myslyteli, idej', koncepcij': pidruchnyk (Philosophy: thinkers, ideas, concepts: textbook)', K.: *Knyga*, 528 s.

11. Gnatjuk, JaS., 2010. 'Ukrai'ns'kyj kordocentryzm u konflikty mifologij ta interpretacij: Monografija (Ukrainian Cordocentrism in the Conflict of Mythologies and Interpretations: Monograph)', Ivano–Frankivs'k: *Symfonija forte*, 184 s.

12. Borinshtejn, JeR., Jurkevych, JuS., 2014. 'Transformacija aksiosfery suchasnoho ukrai'ns'kogo suspil'stva (Transformation of the axioms of modern Ukrainian society)', *Naukove piznannja: metodologija ta tehnologija*, №1 (32), s.150–155.

13. Babenko, NB., 2013. 'Ukrai'ns'ki narodni tradycii', svjata ta obrjady jak projavy simejnoi' kul'tury (Ukrainian folk traditions, holidays and ceremonies as manifestations of family culture)', *Visnyk Nacional'noi' akademii' kerivnyh kadriv kul'tury i mystectv*, №2, s.62–67. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_18.

14. Drachuk, LI., 2008. 'Zvychai' ta tradycii' ukrai'nciv u povisti Myhajla Stel'maha «Gusy–lebedi letjat'» jak zasib formuvannja duhovnoho bagatstva svitu shkoljariv (Traditions and customs of Ukrainians in the story of Mikha'il Stelmakh «Goose–swans fly») as a means of forming the spiritual wealth of the world of schoolchildren', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.43, s.103–107.

15. Furdychko, AO., 2015. 'Kul'tura moral'nyh vidnosyn v ukrai'ns'kij sim'i' (The culture of moral relations in the Ukrainian family)', *Visnyk Mariupil's'kogo derzhavnogo universytetu. Serija: Filozofija, kul'turologija, sociologija*, Vyp.9, s.174–180.

16. Chumak, L., 2010. 'Rodynne vyhovannja jak zasib socializacii' osobystosti (Family education as a means of socialization of the individual)', *Molod' i rynek*, №9 (68), s.103–107.

17. Klepar, M., 2015. 'Narodna mudrist' pro ukrai'ns'ki rodynni tradycii' u vyhovanni ditej (People's wisdom about Ukrainian family traditions in bringing up children)', *Naukovi zapysky. Serija: Pedagogichni nauky*, Vyp.135, s.129–131.

18. Butenko, O., 2009. 'Rodyna ta i'i' rol' u vyhovanni shanoblyvogo stavlennja do materi (Homeland and her role in bringing up a respectful attitude towards the mother)', *Zbirnyk naukovykh prac' Umans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu*, Ch.2, s.48–54.

19. Vashkevych, VM., 2013. 'Kul'turno istorychna tradycija ta istorychna svidomist' (Cultural historical tradition and historical consciousness)', *Nacional'na ta istorychna pam'jat'*, Vyp.8, s.41–51.

* * *